

9. Пленюк М. Д. Підстави виникнення зобов'язальних правовідносин в механізмі правового регулювання: монографія. Київ: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2016. 358 с.
10. Етнографія України: навч. посіб. За ред. проф. С. А. Макаруча. вид. 2-ге, перероб. і доп. Львів: Світ, 2004. 520 с.
11. Озернюк Г. В. Історичні джерела рентних правовідносин. Актуальні проблеми держави і права. 2010. Вип. 53. С. 282–291.
12. Победоносцев К. П. Курс гражданского права. Ч. 3. Договоры и обязательства. Санкт-Петербург, 1890. 342 с.
13. Велигорода О. М. Договір довічного утримання: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Юридичний ін-т. Івано-Франківськ, 2006. 193 с.
14. Общее гражданское уложение Австрийской империи 1811 г. / изд. ред. комис. по сост. гражд. уложения; пер. Г. Л. Вербловский. Санкт-Петербург: тип. Правительствующего сената, 1884. 551 с.
15. Анненков К. Н. Система русского гражданского права. Отдельные обязательства. Санкт-Петербург, 1904. 156 с.
16. Нотаріат УРСР: зб. зак. актів і відом. мат. з нотаріату, чинних на 1 травня 1938 р. / упоряд. А. Д. Каплан, А. В. Данішевський. Київ, С. 193.
17. Ткаченко М. В. Історія розвитку договору довічного утримання. Вісник Ужгородського національного університету. Серія право. Випуск 35. Частина 1. Том 2. 2015. С. 29–32.
18. Ем В. С. Договор ренты / Законодательство, 1998. № 5. С. 8–19.
19. История гражданского права России. URL: <http://civil-law.narod.ru/wist/gk22/> (дата звернення: 29.01.2017 р.).
20. Бару М. И. Договорное обязательство о содержании / Ученые записки. Вып. III. Харьков: Издание Харьковского юридического института им. Л. М. Кагановича, 1948. 196 с.
21. Велигорода О. М. Становлення інституту довічного утримання. Право України, 2003. № 12. С. 122–125.
22. Гражданский кодекс РСФСР. Официальный текст с изменениями на январь 1956 года и с приложением постатейно систематизированных материалов. Москва: Гос. изд-во юрид. литер., 1956. 271 с.
23. Маслов В. Ф. Договоры с условием пожизненного содержания / Советское государство и право, 1954. № 5. С. 45–46.
24. Брауде І. Л. Право на строение и сделки по строениям по советскому праву. Москва, 1954. С. 139.
25. Ландкоф С. Н. Основы гражданского права. Київ, 1948. С. 242.
26. Пилипенко С. А. Договір довічного утримання: історія становлення та розвитку / Електронні матеріали підсумкової науково-теоретичної конференції «Стан, проблеми та перспективи сучасної юриспруденції України в умовах євроінтеграції: правові та суспільні аспекти» (Київ, 23 квітня 2015 року). Київ: Нац. акад. внутр. справ. 2015. С. 289–292.

Tsopina N. Historical aspects of relations binding lifelong maintenance (care)

The article analyzes the historical aspects of the origin of life maintenance relationships (care). The attention that the regulation of relations studied carried out from the time of Roman private law but adequate legislative provisions they have in civil law in 1964.

Key words: permanent alimony, maintenance, contract, disposing purchaser, the contract of life maintenance (care).

ДОГОВІРНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Чудик-Білоусова Н. І.,

кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри трудового, земельного та господарського права Хмельницького університету управління та права

Стаття стосується договірної регулювання відносин у сфері пенсійного забезпечення. Встановлено, що правовідносини у сфері недержавного пенсійного забезпечення переважно врегульовані нормами цивільного права. Охарактеризовано порядок укладення договору між особою та уповноваженими суб'єктами на солідарному, накопичувальному та недержавному рівнях пенсійної системи.

Ключові слова: пенсійна система, недержавне пенсійне забезпечення, договір, договірне регулювання.

Право на пенсійне забезпечення є складовою конституційного права особи на соціальне забезпечення (ст. 46 Конституції України). З 2004 р. після прийняття законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та «Про недержавне пенсійне забезпечення» розпочалося впровадження пенсійної реформи шляхом запровадження трирівневої пенсійної системи насамперед задля забезпечення надійних гарантій збереження накопичень особи та зменшення навантаження на бюджет держави та Пенсійного фонду України. Завдяки запровадженню такої системи відбуватиметься поступове розвантаження солідарного рівня пенсійної системи, поступове впровадження накопичувального рівня та стимулювання інтересу особи до участі у недержавному пенсійному забезпеченні шляхом оформлення відповідного договору задля отримання в майбутньому додатково пенсійної виплати за рахунок коштів недержавного рівня пенсійної системи.

Тому дослідження механізму договірного регулювання відносин з недержавного соціального забезпечення є актуальними, оскільки в подальшому буде спостерігатися тенденція поширення договірних засад регулювання відносин у сфері соціального забезпечення в цілому та сфері пенсійного забезпечення зокрема.

Окремі питання правового регулювання відносин у системі пенсійного забезпечення були предметом дослідження у наукових працях юристів та економістів, зокрема: Я. І. Безуглої, Н. Б. Болотіної, Ю. В. Вітки, О. А. Горбатенко, Б. О. Зайчука, І. О. Кравченка, Б. О. Надточія, О. В. Надточій, С. М. Сивак, І. М. Сироти, Г. І. Соколовської, Н. М. Стаховської, Б. С. Стрчинського, І. О. Ткаліча, П. Д. Пилипенка, С. М. Прилипка, Л. П. Шумної та інших. На цей час майже відсутні напрацювання щодо правової природи регулювання відносин з недержавного соціального забезпечення та недержавного пенсійного забезпечення.

Питання щодо належності відносин, які складаються у сфері недержавного соціального забезпечення, досі є дискусійними. Науковці обґрунтовують існування такої окремої організаційно-правової форми соціального забезпечення. Зокрема, Л. П. Шумна, позиція якої нам найбільш близька, визначає його через добровільне соціальне страхування; недержавне пенсійне забезпечення; забезпечення за рахунок коштів юридичних і фізичних осіб [1]. Відповідно, недержавні соціально-забезпечувальні відносини виникають між особою та недержавними пенсійними фондами, банківськими установами, підприємствами, страховими організаціями щодо соціального страхового та нестрахового забезпечення соціальних ризиків, які виникають в особи. Дана група відносин має комплексний характер та входить до предмета права соціального забезпечення і предмета цивільного права. Особливості правового регулювання відносин недержавного пенсійного забезпечення цивільним правом полягають у додатковому характері недержавного соціального забезпечення.

Недержавне соціальне забезпечення переважно не пов'язане з існуючими державними соціальними стандартами. Відповідно, характер встановлення прав та обов'язків суб'єктів недержавного соціального забезпечення, розмір, види забезпечення, відсутність державного гарантування реалізації права особи на таке забезпечення свідчать про наявність у законодавстві України договірних засад у врегулюванні відносин з соціального забезпечення. Перехід від солідарної до змішаної пенсійної системи є тривалим (за оцінками експертів, 25–30 років) та потребує виконання «подвійних зобов'язань», так як необхідно виплачувати пенсії особам, які зможуть отримувати її лише з солідарної системи, та спрямовувати частину коштів на формування обов'язкових індивідуальних пенсійних заощаджень на накопичувальному рівні.

Запроваджена трирівнева пенсійна система повинна розподілити між її складовими ризики, пов'язані зі змінами в демографічній ситуації (більш чутливою є солідарний рівень) та коливаннями в економіці і на ринку капіталів (істотніше відчувається на накопичувальному рівні). Такий розподіл ризиків сприяє створенню фінансово збалансованої та стійкої пенсійної системи, що застрахує працівників від зниження загального рівня доходів після виходу на пенсію, і є принципово важливим та вигідним для них.

Домінуючою ознакою нової пенсійної системи України є перехід від принципу пенсійного забезпечення до системи, що побудована на принципі пенсійного страхування, котрий ґрунтується на залежності матеріального забезпечення в старості від трудової участі громадян у створенні загального добробуту та їх соціального внеску до системи пенсійного страхування [2, с. 15]. Відповідно, перший та другий рівні пенсійної системи становлять обов'язкову систему державного пенсійного страхування, а другий і третій – систему накопичувального пенсійного забезпечення, де другий рівень є накопичувальним, а третій – ґрунтується на засадах добровільної участі у формуванні пенсійних накопичень з метою здійснення додаткового пенсійного забезпечення.

Законодавство допускає можливість на договірних умовах приєднатися шляхом сплати єдиного соціального внеску до солідарного рівня пенсійної системи. Право на добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного пенсійного страхування може бути реалізоване особою, яка досягла 16-річного віку, лише шляхом укладення договору про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування, на визначених законодавством умовах. Така можливість була визначена в законодавстві 2001 р. та зазнала змін на даний час. Строк участі визначається в укладеному договорі про добровільну участь у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування,

однак не може бути менше одного року. З метою укладення договору особа подає до органу доходів і зборів за місцем проживання відповідну заяву встановленої законодавством форми. За результатами розгляду останньої, однак не пізніше 30-денного терміну, органом доходів і зборів укладається договір з особою, яка подала заяву про добровільну участь у відповідній системі. Вимоги до змісту договору про добровільну участь регламентовані законодавством (ст. 10 Закону України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування»).

Накопичувальна система пенсійного забезпечення ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді або у відповідних недержавних пенсійних фондах – суб'єктах другого рівня системи пенсійного забезпечення та здійснення фінансування витрат на оплату договорів страхування довічних пенсій і одноразових виплат на умовах та в порядку, передбачених чинним законодавством (ст. 2 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Страхові внески до Накопичувального фонду мали сплачувати застраховані особи, яким на день запровадження перерахування таких внесків виповнилося не більше 35 років. Наразі запровадження накопичувального рівня пропонується з 1 липня 2017 року. До участі у накопичувальній системі зможуть долучитися особи, яким на 1 липня 2017 р. залишилося більше 10 років до досягнення пенсійного віку. Ставка внеску до накопичувальної системи встановлюється на рівні 2% з 1 липня 2017 р. та збільшується на 1% щорічно – до 5% з 1 січня 2020 року. Особи, яким залишилося менше 10 років до досягнення пенсійного віку, отримують право не сплачувати страхові внески до накопичувальної системи пенсійного страхування [3; 4]. Пропонується на державному рівні гарантування учасникам накопичувальної системи (учасниками накопичувальної професійної пенсійної програми) схоронність страхових внесків у розмірі сплачених страхових внесків до накопичувальної системи з урахуванням рівня інфляції. Наразі дані законопроекти перебувають на стадії доопрацювання з перспективою прийняття за основу в першому читанні.

Відповідно до Закону України «Про заходи щодо законодавчого забезпечення реформування пенсійної системи» передбачається, що перерахування страхових внесків до Накопичувального пенсійного фонду та його запровадження відбудеться починаючи з року, в якому буде забезпечено бездефіцитність бюджету Пенсійного фонду України. Відповідно, запровадження накопичувального рівня зможе забезпечити безпосередній зв'язок між сплатою внесків та розміром пенсій, зменшити майбутні видатки солідарної пенсійної системи і підтримати коефіцієнт заміщення заробітної плати на прийнятному рівні [5]. За рахунок коштів, що обліковуються на накопичувальних пенсійних рахунках, застрахована особа у разі досягнення пенсійного віку матиме право на отримання довічної пенсії або одноразової виплати (ст. 1 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Страхування й виплата довічної пенсії здійснюється згідно із Законом України «Про страхування» страховою організацією, обраною застрахованою особою [6, с. 170]. Порядок укладення та оплати договору страхування довічної пенсії визначено законом (ст. 55 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Договір буде укладатися між учасником накопичувальної системи і страховою організацією по досягненні цим учасником пенсійного віку у письмовій формі та повинен містити визначені законом реквізити. У разі відмови від укладення такого договору (крім випадків відмови у зв'язку з відстроченням дати призначення пенсії за віком) територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду самостійно укладає зі страховою організацією, обраною на конкурсних засадах у порядку, встановленому Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України спільно з центральним органом виконавчої влади у сфері соціальної політики й Антимонопольним комітетом України, договір страхування довічної пенсії на певний період на умовах, найбільш вигідних для учасника [6, с. 173–174]. Відомості про укладення договору страхування довічної пенсії і перерахування коштів для його оплати вносяться до системи персоналізованого обліку. Якщо договір страхування довічної пенсії не укладено внаслідок смерті учасника накопичувальної системи пенсійного страхування, визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим, територіальний орган Пенсійного фонду або адміністратор недержавного пенсійного фонду вживає заходів до виплати спадкоємцям належних такому учасникові коштів. Якщо з незалежних обставин не з'ясовано причини неподання учасником накопичувальної системи пенсійного страхування заяви про укладення договору страхування довічної пенсії, належні йому кошти використовуються для інвестування з метою отримання доходу на користь цього учасника й обліковуються на його накопичувальному пенсійному рахунку в Накопичувальному фонді або на індивідуальному пенсійному рахунку у відповідному недержавному пенсійному фонді – суб'єкті другого рівня системи пенсійного забезпечення [6, с. 176]. Якщо сума належних застрахованому на момент набуття права на пенсію коштів, акумульованих у Накопичувальному фонді, не досягатиме мінімальної суми коштів, яка необхідна для оплати довічної пенсії (ануїтету), особа, яка уклала договір, матиме право на отримання одноразової виплати (ст. 56 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Законодавство передбачає можливість успадкування накопичених,

але не отриманих повністю коштів спадкоємцями особи, що уклала договір з фондом. Однак для запровадження даного рівня мають бути наявні такі передумови як економічне зростання країни протягом двох останніх років (п. 9 Прикінцевих положень Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»). Найбільш сприятлива демографічна ситуація для запровадження обов'язкової накопичувальної системи з найменшими фінансовими витратами в Україні була ще у 2002–2006 роках. Втілення накопичувального рівня пенсійної системи, на нашу думку, має стати одним із основних засобів стабілізації фінансової системи держави. Для отримання належного соціального ефекту в сучасних умовах має стати досвід Польщі щодо переходу на паритетну систему сплати пенсійних внесків – порівну роботодавцями та найманими працівниками. Водночас такий перехід не повинен призвести до зниження реальних доходів працівників [7].

Діючою складовою пенсійної системи України відповідно до Закону України «Про недержавне пенсійне забезпечення» з 2004 р. також є система недержавного пенсійного забезпечення, функціонування якої забезпечується пенсійними фондами шляхом укладення пенсійних контрактів, договорів страхування довічної пенсії, договорів про відкриття пенсійних депозитних рахунків для накопичення пенсійних заощаджень у межах суми, визначеної для відшкодування вкладів Фондом гарантування вкладів фізичних осіб.

Правовідносини у сфері недержавного пенсійного забезпечення переважно врегульовані нормами цивільного права, виникають виключно за волевиявленням особи, надання пенсії не залежить від пенсійного віку, суми вкладеної пенсії зростають з урахуванням положень укладеного між сторонами договору. Підтвердженням наявності диспозитивності у врегулюванні даних правовідносин є закріплені в законодавстві принципи недержавного пенсійного забезпечення, зокрема: особистої заінтересованості особи; добровільної участі особи у системі недержавного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених законодавством; добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь працівників; економічної заінтересованості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи; добровільності створення пенсійних фондів [8].

Серед основних причин повільного розвитку недержавного пенсійного забезпечення слід виділити: незацікавленість роботодавців у фінансуванні добровільних пенсійних програм працівників; недосконалість системи обліку пенсійних коштів учасників та розкриття інформації про стан та зміни на їх індивідуальних рахунках; високий розмір адміністративних видатків у фондах; відсутність міжнародних стандартів фінансової звітності; низький рівень і недостатнє фінансування роз'яснювальної роботи щодо змісту та ролі системи недержавного пенсійного забезпечення. Недержавні пенсії не стали масовим додатковим видом соціальних гарантій працівників як майбутніх пенсіонерів. Працездатне населення практично не виявляє власної ініціативи щодо участі в недержавному пенсійному забезпеченні, не маючи довіри та мотивації до цього.

Вищенаведений аналіз щодо договірного регулювання відносин у сфері недержавного пенсійного забезпечення свідчить про те, що такі правовідносини здебільшого врегульовані нормами цивільного права, оскільки участь у накопичувальному чи недержавному пенсійному забезпеченні здійснюється виключно за волевиявленням особи. Надання пенсійного забезпечення за рахунок другого та третього рівнів пенсійної системи не залежить від пенсійного віку. Розмір пенсійної виплати на даних рівнях прямо не залежить від розміру пенсійної виплати, адже суми вкладених коштів зростають з урахуванням положень укладеного між сторонами договору. Підтвердженням наявності диспозитивності у врегулюванні даних правовідносин є закріплені в законодавстві принципи недержавного пенсійного забезпечення: заінтересованості фізичних осіб у недержавному пенсійному забезпеченні; добровільності створення пенсійних фондів юридичними та фізичними особами, об'єднаннями фізичних осіб та об'єднаннями юридичних осіб; добровільної участі фізичних осіб у системі недержавного пенсійного забезпечення та вибору виду пенсійної виплати, крім випадків, передбачених законодавством; добровільності прийняття роботодавцем рішення про здійснення пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; економічної заінтересованості роботодавця у здійсненні пенсійних внесків на користь своїх працівників до системи недержавного пенсійного забезпечення; неможливості необґрунтованої відмови роботодавця від здійснення пенсійних внесків до системи недержавного пенсійного забезпечення на користь своїх працівників, якщо роботодавець розпочав здійснення таких пенсійних внесків; визначення розміру пенсійної виплати залежно від суми пенсійних коштів, облікованих на індивідуальному пенсійному рахунку учасника фонду або застрахованої особи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Шумна Л. П. Організаційно-правові форми соціального забезпечення // Наук. вісн. Ужгород. нац. ун-ту. Серія Право: Ужгород, 2014. Вип. 24. Т. 2. С. 205–208. С. 208.
2. Надточий Б. Пенсія в Україні: коментар до Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування». Київ: Юрінком Інтер, 2006. 512 с.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження накопичувальної системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування та єдиних принципів нарахування пенсій: проект Закону України, реєстр. № 4608 від 06.05.2016 р., поданий Кабінетом Міністрів України / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55000 (дата звернення: 11.01.2017).
4. Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення системи пенсійного забезпечення, встановлення єдиних принципів призначення пенсій та запровадження накопичувального рівня пенсійного страхування: проект Закону України, реєстр. № 4608–1 від 19.05.2016 р., поданий народними депутатами України Єфремовою І. О., Денисовою Л. Л. та ін. / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=59175 (дата звернення: 11.01.2017).
5. Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стан проведення пенсійної реформи та шляхи її вдосконалення»: затв. постановою Верховної Ради України від 05.04.2011 р. № 3188–V / Верховна Рада України. Законодавство України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3188-17> (дата звернення: 11.01.2017).
6. Пенсійне забезпечення: навч. посіб. / І. А. Ветухова, Г. О. Яковлева, О. М. Ярошенко; за заг. ред. В. В. Жернакова. Харків: Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого», 2013. 230 с.
7. Чудик-Білоусова Н. І. Правові засади проведення пенсійної реформи в Україні / Університет. наук. записки. 2011. № 3 (39). С. 163–169.
8. Чудик-Білоусова Н. І. Приватні засади у соціальному забезпеченні: питання становлення недержавного пенсійного забезпечення // Методологія приватного права: сучасний стан та перспективи розвитку (м. Київ, 22–23 травня 2009 р.): збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції «Методологія частного права: современное состояние и перспективы развития» / ред. кол. О. Д. Крупчан (голова), Н. С. Кузнецова, Я. М. Шевченко та ін. Київ: НДІ приватного права і підприємництва АПРН України, 2009. С. 169–174.

Chudyk-Bilousova N. Contractual regulation of relations in the field of pensions in modern conditions

The article considers the contractual regulation of relations in the field of pensions. It was found that the relations in the sphere of private pension provision is mainly regulated by civil law. Described procedure for the conclusion of the contract between the person and the authorized entities in solidarity, storage and non-governmental levels of the pension system.

Keywords: pension system, non-government pension provision, contract, contractual regulation.